

วารสารพุทธศิลปกรรม

JOURNAL OF BUDDHIST ARTS

01

ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 | มกราคม - มิถุนายน 2566 | Vol. 6 No. 1 | January - June 2023

ISSN : 1905-534x (Print)
ISSN : 2697-6099 (ONLINE)

บัณฑิตศึกษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

การแกะลายคำเพื่อสร้างสรรค์การเรียนรู้ศิลปะศึกษา

The Visual Art Design for Career Development in the Community

พระครูสิริบรมธาตุพิทักษ์

พระมหาทินกร วรญาโณ, อำนวย ขัดวิชัย

PhraKru Siriboromathatpitak

Phramaha Tinnakorn Warayano, Amnat Khadvichai

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ศิริพร คะเนย์

Siriporn Kane

ศิลปินอิสระ

Independent Artist

Corresponding Author, Email: siriboromathatpitak@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ 1) เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปะศึกษาและการแกะลายคำ 2) เพื่อจัดกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปะศึกษาแก่เยาวชน และประชาชน 3) เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านศิลปะศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัย และพัฒนา ในพื้นที่อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

ผลการวิจัยพบว่า 1) กิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปะศึกษาและการแกะลายคำที่เป็นอัตลักษณ์ของลายคำล้านนา เรียกว่า “จิตรกรรมลายคำ” หรือ “ลายทอง” เป็นเทคนิคการทำลวดลายลงรักปิดทองบนพื้นชาด เรียกว่า “ปิดทองล่องชาด” ในอดีตมี 4 เทคนิค คือ เทคนิคแม่พิมพ์ลายฉลุ (stencil) เทคนิคขูดลาย เทคนิคผสมระหว่างปิดทองล่องชาด เทคนิคขูดลาย และเทคนิคลายรดน้ำ

2) กิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปะศึกษาแก่เยาวชน และประชาชน โดยได้มีการพัฒนาต่อยอด เรียกว่า “ลายคำ น้ำแต้ม” ซึ่งเป็นวิธีการสร้างสรรค์งานแบบใหม่ โดยใช้สีอะครีลิคชนิดทองคำเปลว และการปรับเปลี่ยนวัสดุในการสร้างสรรค์ใหม่โดยใช้แผ่น

พลาสติกใสที่ทำให้การสร้างสร้งงานลายคำล้านนามีความสะดวกมากขึ้น

3) เครือข่ายการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ โดยการพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายในสถานศึกษา การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายนอกสถานศึกษา การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่เยาวชน และการพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่ชุมชน

คำสำคัญ: ศิลปะ, ชุมชน, ลายคำ

Abstract

This research article has three objectives: 1. To study the organization of creative learning activities in art education and the technique of carving patterns with a gold leaf known as “Lai Kham.” 2. To examine the use of the “Lai Kham” technique in art education for youth and the general public and 3. To establish a learning network in art education in Chiang Mai.

This research focuses on the research and development of creative learning activities and the “Lai Kham” technique in the Hot District of Chiang Mai Province. The results of the research are as follows:

1. Creative learning activities in art education and the technique of carving patterns with a gold leaf called “Lai Kham” are explored. The “Lai Kham” technique, also known as “Painting Lai Kham” or “Lai Thong,” involves the application of lacquer and gilded patterns on a vermilion ground. In the past, there were four techniques: stencil technique, scraping technique, a mixed technique combining gilded cinnabar gilding and scraping, and a technique called “Lai Rod Nam.”

2. An activity involving carving words in art education for young people and the public has been further developed and is known as “Lai Kham Nam Taem.” This new approach utilizes gold leaf, acrylic paint, and modified materials to create innovative works. Clear plastic sheets are used to facilitate the creation of the Kham Lanna pattern.

3. The development of learning networks in art education in Chiang Mai involves the establishment of networks within educational institutions and the expansion of networks beyond educational institutions. The aim is to promote arts education among youth and engage the community in art education.

Keywords: Art, Community, Lai Kham.

บทนำ

รากฐานความหมายของลายคำ หรือลายรดน้ำ (ภาคกลางเรียกว่า ลายรดน้ำ) สันนิษฐานว่ามีต้นกำเนิดมาจากธรรมชาติเป็นศิลปะธรรมชาติเป็นภาพเขียนลายเส้นที่มีเอกลักษณ์เป็นของไทยอย่างแท้จริง กล่าวคือมีเส้นที่อ่อนหวาน ชุ่มช้อย และให้ความรู้สึกแบบอุดมคติแฝงอยู่ในภาพทั้งภาพ เป็นภาพที่ประดิษฐ์ออกมาจากแนวธรรมชาติ เช่น ดอกบัว ใบไม้ (ใบไม้ ดอกไม้ ได้แก่ ใบเทศ ดอกพุดตาน เป็นต้น) เปลวไฟ รวงข้าว ตาอ้อย ฟันปลา รังผึ้ง รวงผึ้ง กาบไผ่ ปลาไหล เถาวัลย์ เป็นต้น ที่มาของลายคำส่วนใหญ่ได้รับความบันดาลใจจากธรรมชาติดังกล่าวแล้วนั้นหมายถึงธรรมชาติเป็นมูลเหตุจูงใจในการเขียนลวดลายไทย

ลายคำนั้นได้มีวิวัฒนาการและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยนับเริ่มต้นได้ตั้งแต่ในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 24 คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือลวดลายที่ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว (สุรพล ดำริห์กุล, 2535: 19) มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือดำ “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับอยู่ในพื้นที่สำคัญต่างๆ ของวิหาร เช่น ในบริเวณตัวไม้โครงสร้างเครื่องบนของวิหาร หรือที่เรียกว่า ซ่อม้าตั้งใหม่ เสาววิหารตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสองอย่างเป็นระเบียบสอดคล้องกันอันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบ นับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่งที่พบอยู่เสมอ (สุรพล ดำริห์กุล, 2535: 21)

งานศิลปกรรมลายคำล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 - 24 นั้น จะมีลักษณะเป็นลวดลายปิดทองบนพื้นสีแดงชาดหรือที่เรียกว่างานปิดทองร่องชาด ซึ่งเทคนิคในการทำลายคำแบ่งได้ 3 วิธีด้วยกัน คือ วิธีปิดทองลายฉลุ วิธีเทคนิคชุดลาย และวิธีผสมปิดทองและชุดลาย ลายคำมักใช้เป็นองค์ประกอบภายในและนอกวิหารล้านนาเนื่องจากลักษณะเด่นของ

วิหารล้านนาคือ ไม่ทำฝาเพดานจะนิยมเปิดให้เห็นโครงไม้และนิยมการประดับตกแต่งด้วยในส่วนโครงสร้างตลอดจนผนังด้วยลายคำ (สุรพล ดำริห์กุล, 2535: 23)

จากประวัติข้างต้นพบว่า ลายคำ มีวิวัฒนาการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ได้มีต้นกำเนิดมาจากการเลียนแบบธรรมชาติและในคำสอนของพุทธศาสนาโดยเกิดจากการอ้างอิงรูปแบบจากรูปทรงธรรมชาติที่เห็นตลอดจนจากมโนคติจากสัตว์หิมพานต์ต่างๆ และคติความเชื่อต่างๆ ที่เป็นอุดมคติ ทั้งนี้ จากประวัติข้างต้นนี้เราสามารถรับรู้ถึงที่มาของลายคำว่ามีรากฐานมากจากเรื่องของจริยธรรม คุณงามความดีที่มากจากหลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่แปรเปลี่ยนเป็นความงามที่ต้องการสร้างแรงศรัทธาและความศักดิ์สิทธิ์ให้เกิดในพื้นที่นั่นเอง¹³ เพราะผู้ประดิษฐ์ในอดีตนั้นต้องการสร้างบรรยากาศที่คนจะสามารถรับรู้ถึงลวดลายที่เกิดขึ้นนั้น ซึ่งเป็นการจำลองถึงที่ที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติธรรม ตรัสรู้และปรินิพพาน จึงเป็นสาเหตุที่ลายคำจะเกิดจากลวดลายธรรมชาติสัตว์ต่างๆ จากคำสอนและหลักธรรมทางพุทธศาสนา ถ้าเราลองวิเคราะห์ในเบื้องต้นจะพบว่า การเกิดของลายคำเองมีรากฐานมาจากแรงศรัทธาในพุทธศาสนาจนเกิดแรงบันดาลใจสร้างสรรค์เป็นลวดลาย ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า ช่างโบราณได้สร้างลวดลายต่างๆ จากความเชื่อ ความศรัทธาที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นมูลฐานที่สำคัญเป็นสิ่งที่ผูกพันจิตใจคนแต่ละยุคสมัย โดยที่ความรู้สึก ความศรัทธาของช่างในอดีตที่มีความเป็นสุนทรีย์ภาพ สื่อถึงคนรุ่นปัจจุบันผ่านการรับรู้เรื่องราวความงามที่เป็นที่สิ่งที่อยู่ภายใต้จิตสำนึก (Subconscious) ของมนุษย์ทุกนามและทุกสมัย โดยธรรมชาติแล้ว เราสามารถรับรู้ได้โดยบันทึกเป็นประสบการณ์การรับรู้ ในส่วนตรงนี้เราต้องการหลักการหรือทฤษฎีที่จะเข้ามาช่วยอธิบายและช่วยคลี่คลายการรับรู้ที่สามารถอธิบายได้ ถ้าวิเคราะห์จากแหล่งกำเนิดและจุดประสงค์ในสร้างลายคำทำให้สามารถสรุปได้ว่า ลายคำไม่ได้ถูกสร้างมาให้เป็นเพียงลวดลายที่ประดับเท่านั้น แต่ยังมีความหมายที่ผู้สร้างต้องการสื่อออกมาทางลายคำ ผ่านการรับรู้ของคนอาศัยหลักการรับรู้ ที่สามารถทำให้เรารู้สึกเข้าใจของความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และลายคำจนเกิดแรงศรัทธาที่เรียกว่า “ศักดิ์สิทธิ์” จนทำให้พื้นที่ตรงนั้นกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั่นเอง

การแกะลายคำ หรือล้านนาเรียกว่า ศิลปะต่อลายคำ เป็นศิลปหัตถกรรมที่สนองต่อความเชื่อ ความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนา เป็นวิถีชีวิตชุมชนระดับพื้นบ้านไปจนถึงราชสำนัก โดยการศึกษาอยู่ในวัดถือว่าเป็นผู้ที่จะสามารถศึกษาได้ต้องบวชเรียนก่อน โดยส่วนใหญ่จะสนองต่อความเชื่อต่อพระพุทธศาสนาและการตกแต่งในพิธีต่างๆ การทำลวดลายประดับตุ้มไชย การต่อลายดอกประดับโคมไฟ การถวายนาน (दान) ปราสาทเพื่ออุทิศไปให้ผู้วายชนม์

การสร้างปราสาทพระเจ้าหรือ เครื่องไทยทาน (ครีวดาน) ปราสาทศพ เป็นลักษณะหัตถกรรม พื้นบ้านมีลักษณะเฉพาะที่ต่างไปจากงานหัตถกรรม และศิลปกรรมชั้นสูงทั้งนี้เพราะกลุ่มชน แต่ละกลุ่มมีความแตกต่างกัน มีการดำรงสภาพท้องถิ่นอย่างอิสระ ดังนั้นหัตถกรรมและศิลปะ พื้นบ้านจึงมีขอบข่ายและคุณสมบัติเฉพาะตัว และเป็นศิลปะที่คนทั่วไปทั้งเด็ก ผู้ใหญ่ หรือคน ชราก็สามารถเข้าถึงได้โดยง่าย เพราะมีแม่แบบเป็นรูปลวดลายที่จัดสร้างขึ้นไว้แล้ว เพียงนำแม่ แบบไปทาบ เสร็จแล้วก็นำสีทอทา เมื่อแกะแม่แบบออกก็จะได้รูปภาพที่สวยงาม การต้องลาย คำจึงเป็นศิลปะพื้นบ้านที่จะนำไปสู่การเรียนรู้ศิลปะชั้นสูงขึ้นไป นอกจากนั้นแล้วก็ยังสามารถ พัฒนาเป็นชิ้นงานหัตถกรรมที่สร้างรายได้ เช่น การต้องลายปักนักษัตรที่ผืนผ้าตุ้งโฮย ซึ่งใช้ใน งานประเพณีต่างๆ ของล้านนา

วิหารล้านนาโดยทั่วไปแล้วจะนิยมการประดับตกแต่งภายในด้วยลวดลายลงรัง ปิดทอง ซึ่งภาษาถิ่นของล้านนาจะเรียกว่า “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับ อยู่ในพื้นที่สำคัญต่างๆ ของวิหาร เช่น ในบริเวณตัวไม้โครงสร้างเครื่องบนของวิหาร หรือที่ เรียกว่า ซ้อม้าตั้งไหม เสาวิหารตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสอ อย่างเป็นระเบียบ สอดคล้องต้องกัน อันเป็นความงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความ สุขสงบนับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่ง ที่พบอยู่เสมอการศึกษาในครั้งนี้ ได้พบว่าทั้งหมดของงานศิลปกรรมลายคำล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 - 24 นั้น จะมี ลักษณะเป็นลวดลายปิดทองบนพื้นสีแดงชาดหรือที่เรียกว่างานปิดทองร่องชาด

คำว่า ลายคำ ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือ ลวดลายที่ประดับตกแต่ง สิ่งของเครื่องใช้ อาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือดำ หากดูแต่ ผิดผิวเผินแล้วจะเห็นเป็นเพียงลวดลาย 2 มิติ ที่ใช้วิธีการประดับลวดลายโดยการฉลุแบบแล้วปิด ทองคำเปลว ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันโดยทั่วไป แต่แท้จริงแล้วการประดับตกแต่งลายคำของ ล้านนานั้น มีวิธีการแบบอื่นที่ต่อเนื่องจากการฉลุแบบ หรือใช้วิธีการที่แตกต่างไป ซึ่งสามารถ ที่จะจำแนกวิธีการประดับตกแต่ง ลวดลายคำได้ดังนี้

วิธีการที่ 1 การฉลุแบบปิดทองคำเปลว เป็นวิธีการที่พบมากที่สุด เนื่องจากเป็น วิธีการประดับตกแต่งที่มีกระบวนการไม่ยุ่งยากซับซ้อนมากนัก โดยวิธีการเจาะฉลุลวดลายแม่ แบบกระดาษตามต้องการ แล้วนำไปวางทาบตรงส่วนที่ต้องการจะประดับตกแต่งลวดลาย แล้ว ปิดทองคำเปลวลงไปตามช่องที่ฉลุลวดลายนั้นตามต้องการ

วิธีการที่ 2 การฉลุแบบปิดทองคำเปลวแล้วตัดเส้น เป็นกระบวนการที่ทำต่อเนื่องจากวิธีแรกแต่ตัดเส้นรอบและเพิ่มรายละเอียดของลวดลาย ทำให้ผลงานมีความละเอียด ประณีต คมชัดมากยิ่งขึ้น

วิธีการที่ 3 การฉลุแบบปิดทองคำเปลวแล้วจารเส้น เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องจากวิธีการแรกเช่นเดียวกัน แต่ใช้วิธีการเติมรายละเอียดของลวดลายที่มีความละเอียดมากกว่าการเขียนตัดเส้น โดยใช้เหล็กแหลมจารลวดลาย (ขูด ขีด) รายละเอียดต่าง ๆ สามารถที่จะทำได้มาก จะสังเกตเห็นร่องรอยของการจารเส้นที่ซ้ำ ๆ กันหลายครั้ง ทำให้เกิดเป็นเส้นแตก ๆ ไม่ตรงเส้น รอยเดิม และมีร่องรอยของเส้นจารนั้นเป็นร่องลึกลงไปในส่วนที่เป็นพื้นของผลงานนั้น

วิธีการที่ 4 การเขียนลายรดน้ำลงรักปิดทอง เป็นวิธีการประดับตกแต่งที่แตกต่างไปจาก 3 วิธีการที่กล่าวมา โดยจะต้องอาศัยช่างที่มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน และต้องใช้เวลาในการทำงาน เพราะต้องอาศัยความชัดเจนของการเขียนเส้นพู่กัน การเตรียมพื้น การเตรียมน้ำยาหรดาล การเตรียมรักเซ็ด และการเซ็ดรักปิดทอง รดน้ำ ที่มีระเบียบแบบแผนเป็นขั้นตอนที่จะต้องทำตามลำดับก่อนหลัง และยุ่งยากสลับซับซ้อนมากกว่าการประดับตกแต่งลายคำล้านนา นั้น จะปรากฏให้เห็นบนบานประตู หน้าต่าง ฝาผนังของโบสถ์ วิหาร หรือตู้พระไตรปิฎก ฑีบบพระธรรม ธรรมาสน์ ประกับคัมภีร์ใบลาน สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นไม้สัก หรือปอกสมุดข่อย ที่เป็นเนื้อกระดาศข่อยหรือกระดาศสา นอกจากนี้ยังพบบนภาชนะสิ่งของ เครื่องใช้ที่เป็นเครื่องเงิน มีโครงสร้างจากการสานไม้ไผ่เป็นรูปทรงภาชนะ สิ่งของเครื่องใช้ เช่น เขียนหมาก ขันแก้ว (พานดอกไม้ธูปเทียน) และที่พบเป็นเครื่องใช้ขนาดใหญ่คือ หลังคา古巴ข้าง เป็นต้น

ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่ง มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ ลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงส่วนกลาง ลายในกลุ่มนี้ได้แก่ ลวดลายที่เป็นลายกนกต่าง ๆ ส่วนลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เด่นชัดบ่งบอกถึงศิลปกรรมล้านนาโดยแท้ คือ เป็นลักษณะลวดลายกึ่งธรรมชาติ กึ่งประดิษฐ์ ซึ่งเป็นวิธีการของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีผสมผสานกับแบบไทยใหญ่หรือพม่า เช่น ลวดลายดอกพุดตาน ดอกกุหลาบ ผสมคละเคล้าตัวภาพสัตว์ แมลง เช่น นก กระรอก ผีเสื้อ และสัตว์น้อยใหญ่ตามพื้นดิน นอกจากนี้ยังมีลวดลายของภาพที่ได้รับอิทธิพลจากจีน เช่น ภาพมังกร และหงส์ เป็นต้น ส่วนภาพทวารบาลมีลักษณะ เป็นภาพทรงเครื่องแบบกษัตริย์พม่าหรือไทยใหญ่ถือ อาวุธ ส่วนลวดลายประดับที่เป็นลายกนกมีลักษณะลวดลายใกล้เคียงกับช่างหลวงทางภาคกลาง

ภาพที่ 1 ภาพลายคำ จิตรกรรมฝาผนังวัดท่าข้าม (ชัยชนะ) ลายคำ และเสาวิหารน้ำเต้า

โดยผู้วิจัยจะทำการออกแบบกิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาแก่เยาวชน ชาวบ้าน และประชาชนที่สนใจเข้ามาเยี่ยมชมจะได้สัมผัสและทดลองการทำงานศิลปะเพื่อซึมซับความรู้สึทางสุนทรียะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาและการแกะลายคำ
2. เพื่อจัดกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาแก่เยาวชน และประชาชน
3. เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) โดยการศึกษาเชิงเอกสารผลงานวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปศึกษา และการแกะลายคำ เพื่อนำมาจัดกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาแก่เยาวชน ชาวบ้าน และประชาชนในพิพิธภัณฑ์ชุมชน วัดท่าข้าม (ชัยชนะ) อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

- (1) การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาและการแกะลายคำ
- (2) กิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาแก่เยาวชน และประชาชน
- (3) การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่
- (3) การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ชุมชนในการพัฒนาเป็นอาชีพเสริมรายได้ให้ชาวบ้าน
ขอบเขตพื้นที่ที่จะทำการศึกษา ได้แก่ ชุมชนบ้านท่าข้าม อำเภอฮอด จังหวัด
เชียงใหม่

กลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย (1) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) และการสนทนากลุ่ม (focus group) กับกลุ่มประชากรเป้าหมายแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อรวบรวมข้อมูลในเชิงกายภาพของชุมชนเป้าหมาย ได้แก่ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ โดยการสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มกับกลุ่มประชากรผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Information) ได้แก่ ผู้วิจัยได้คัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่เรียนรู้ศิลปศึกษา จำนวน 200 คน ประกอบด้วย (1) ชาวบ้านในชุมชนพื้นที่การศึกษา จังหวัดเชียงใหม่ (2) นิสิตนักศึกษาของมหาวิทยาลัย

ผลการวิจัย

1. การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาการแกะลายคำ

การเรียนรู้ความหมายของลายคำ งานศิลปกรรมลายคำปรากฏขึ้นในอาณาจักรล้านนาตั้งแต่ครั้งใดยังไม่มีหลักฐานที่บ่งชี้ได้แน่ชัด แต่จากการศึกษาค้นคว้าของศาสตราจารย์ศิลปะ พีระศรี มีความเห็นที่กล่าวถึงประวัติงานช่างรักไทยว่า งานช่างรัก (Lacquer work) ของไทยนั้นเดิมมีแหล่งกำเนิดอยู่ในประเทศจีนซึ่งมีหลักฐานเก่าสุดเป็นงานหัตถกรรมโบราณที่มีอายุราว 700 ปีก่อนคริสตกาล ที่มีความนิยมสูงในสมัยราชวงศ์ฮั่น คนจีนรู้จักทำเครื่องรัก (Lacquer ware) อย่างแพร่หลายก่อนชาติอื่นๆ มากกว่า 3,000 ปีมาแล้วได้พบหลักฐานชิ้นส่วนของเครื่องรักในหลุมฝังศพที่ฝังไว้เมื่อหลายพันปีมาแล้วและยังมีการทำติดต่อมาจนถึงปัจจุบัน

วิหารล้านนาโดยทั่วไปจะมีลักษณะเด่นคือ การไม่นิยมทำฝ้าเพดานปิดบังโครงสร้างแต่ต้องการเปิดให้เห็นโครงสร้างไม้ที่ถูกรักษาขึ้นอย่างมีระบบระเบียบ ประณีตและนิยมการประดับตกแต่งในส่วนโครงสร้างตลอดจนผนังภายในวิหารด้วยลวดลายลงรักปิดทองอย่างวิจิตรสวยงาม ลักษณะรูปแบบการประดับลวดลายนั้นจะมีความสอดคล้องกับโครงสร้างไม้ทั้งหมด การสร้างสรรค์ลวดลายประดับโครงสร้างดังกล่าวนี้ยังเป็นการแก้ไข

ปัญหาเชิงช่างที่สามารถลดความแข็งกระด้างให้กับโครงสร้างสถาปัตยกรรมที่มี เส้นตรง เส้นนอน และลักษณะรูปทรงเรขาคณิตที่ถูกประกอบขึ้น ซึ่งลวดลายสีทองเหล่านั้นจะปรากฏเปล่งประกายอยู่ในความมืดสลัวเป็นความงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธา และความสงบได้อย่างดี

การเรียนรู้อัตลักษณ์ของลายคำล้านนา บางครั้งเรียกว่า จิตรกรรมลายคำ หรือ ลายทอง เป็นเทคนิคการทำลวดลายลงรักปิดทองบนพื้นชาด (สีแดง) หรือ “ปิดทองล่องชาด” ประเภทของลวดลายพื้นฐานที่ปรากฏในกรอบ ลักษณะตัวเดียว ซ้อนทับ หรือวางต่อเนื่อง มีการจัดเป็นประเภท ดังนี้ ลายกระจัง (กระจังพื้นปลา, กระจังตาอ้อย, กระจังปฏิญาณ, กระจังดาววน) ลายประจำยาม ลายกนก (ลายกนก 3 ตัว, ลายกนกเปลว, ลายกนกใบเทศและลายกนกหางโต) ลายดอกไม้ หรือลายดอกไม้ร่วง ลายเมฆไหล ลายดอกไม้ ใบไม้ชนิดต่างๆ ลายพันธุ์พฤกษา ลายตัวภาพบุคคล เทวดา สัตว์ป่าหิมพานต์ ลายอื่นๆ เช่น ลายเครื่องเผาแบบยุโรป ลายประเจียนเป็นลายของจีน ลายพม่า-ไทใหญ่ รูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น รูปสัตว์ตามป็นักษัตร สัตว์ในวรรณคดีโหราศาสตร์ ลายโบราณอื่น ๆ และลายเบ็ดเตล็ด

การเรียนรู้เทคนิคการทำลายคำล้านนา ลักษณะลวดลายลงรักปิดทองหรือลายคำที่พบโดยทั่วไปในล้านนานั้นมักจะนิยมทำลวดลายปิดทองบนพื้นสีดำจากยางรักและพื้นสีแดงจากชาด ซึ่งในภาคกลางจะเรียกเทคนิคนี้ว่า “ปิดทองล่องชาด” และพบว่าเทคนิคหลักในการสร้างสรรค์ลวดลายประดับโดยวิธีการลงรักปิดทองในอดีตนี้มีอยู่ 4 วิธีการ คือ เทคนิคแม่พิมพ์ลายฉลุ (stencil) เทคนิคขูดลาย เทคนิคผสมระหว่างปิดทองล่องชาดและเทคนิคขูดลาย และเทคนิคลายรดน้ำ

การเรียนรู้เทคนิคการสร้างสรรคัลายคำล้านนาร่วมสมัย ในปัจจุบันงานลายคำได้มีวิวัฒนาการและการพัฒนาต่อยอดมากยิ่งขึ้น อันได้รับอิทธิพลแรงบันดาลใจและเทคนิควิธีการจากงานศิลปกรรมลายคำล้านนาในอดีต โดยมีชื่อเรียกเทคนิคนี้ว่า “ลายคำ น้ำแต้ม” ซึ่งเป็นกระบวนการหนึ่งที่ได้สร้างสรรค์ขึ้นใหม่จากการทดลอง แก้ปัญหา และปฏิบัติงานสร้างสรรค์ด้วยการใช้ยางมะเดื่อ นอก ในอดีตนิยมใช้ยางมะเดื่อจากต้นมะเดื่ออุทุมพร เพราะเป็นยางไม้ที่ให้ความเหนียวและติดทนนาน ปัจจุบันยางมะเดื่อจากต้นมีข้อจำกัดเนื่องจากเป็นวัตถุดิบที่หายากการเก็บรักษาได้ไม่นาน จึงมีผู้คิดค้นยางมะเดื่อวิทยาศาสตร์ที่เรียกกันว่า “ยางมะเดื่อออก” ที่สามารถใช้เขียนด้วยพู่กัน ตัดเส้น ถมพื้น แล้วปิดด้วยทองคำเปลวได้อย่างสะดวกมากยิ่งขึ้น ช่วงเวลาต่อมาได้มีการพัฒนานวัตกรรมทางเคมีเกี่ยวกับสีที่ใช้สำหรับงาน

ศิลปะโดยเฉพาะ และมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น เกิดสีที่มีคุณภาพสูงและให้ความคล้ายคลึงกับสีทองคำเปลว เรียกว่า (acrylic) ชนิดของสีดังกล่าวนี้มีคุณสมบัติที่ตอบโจทย์และเหมาะสมแก่การนำไปใช้ในการสร้างสรรค์งานศิลปะต่างๆ ลักษณะที่โดดเด่นอีกประการหนึ่งคือแห้งเร็ว มีความคงทนต่อดินฟ้าอากาศสามารถทาทับหลายๆ ชั้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวัสดุในการสร้างสรรค์งานลายคำล้านนาในยุคปัจจุบัน ส่วนวัสดุที่นำมาสร้างแม่พิมพ์นั้นในยุคปัจจุบันก็มีการปรับเปลี่ยนเพิ่มขึ้นเช่นกัน จากของโบราณที่นิยมใช้กระดาษสา หรือหนังสือตัว ที่มีข้อจำกัดด้านขนาดความคงทนและการเก็บรักษา กลายมาเป็นแผ่นพลาสติกใสที่มีขนาดและความหนาบางที่หลากหลายสามารถสร้างแบบลายให้มีขนาดตามที่ต้องการได้และยังใช้ได้กับพื้นที่ที่หลากหลายอีกด้วย ผลจากการปรับเปลี่ยนวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เหล่านี้ทำให้งานลายคำล้านนาเกิดความนิยมมากยิ่งขึ้น ใช้เวลาในการสร้างสรรค์น้อยลงและยังสามารถพัฒนาต่อยอดให้เกิดประโยชน์อีกหลากหลายด้าน

การเรียนรู้คุณค่าของลายคำล้านนา ลายคำล้านนาถือเป็นความงดงามทางศิลปะอย่างหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการแสดงออกถึงความหลากหลายและความสามารถทางเชิงช่างได้อย่างชัดเจน ความหลากหลายที่ปรากฏเหล่านั้นแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการความก้าวหน้าทางด้านต่างๆ อาทิ ด้านรูปแบบลวดลาย ด้านเทคนิควิธีการที่มีการปรับใช้อย่างเหมาะสม การเลือกใช้วัสดุที่สอดคล้องกับเทคนิค รวมถึงการนำไปใช้ประดับตกแต่งงานศิลปกรรมล้านนาต่างๆ ได้อย่างลงตัวสวยงาม เกิดคุณค่าทางความงามที่แสดงความหมายตามคตินิยมของล้านนามาอย่างยาวนานงานลายคำล้านนามักปรากฏอยู่คู่กับศาสนสถานศาสนวัตถุ เครื่องสักการะในทางพระพุทธศาสนา รวมถึงใช้ประดับตกแต่งอาคารทางสถาปัตยกรรม เครื่องสูงเครื่องประกอบยศของสถาบันกษัตริย์เจ้านายหรือผู้มีบรรดาศักดิ์สูงลายคำยังเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ศิลปวัฒนธรรม ความเชื่อความศรัทธาและวิถีชีวิตของคนล้านนาที่ดำเนินอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวโยงและสอดคล้องกลมกลืนกัน เกิดเป็นค่านิยมร่วมในวัฒนธรรมล้านนารวมถึงวัฒนธรรมใกล้เคียงในดินแดนแถบลุ่มน้ำโขงที่ปรากฏรูปแบบของงานศิลปะที่คล้ายคลึงกันเช่น เมืองหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมืองเชียงตุง ประเทศพม่า เมืองสิบสองพันนา สาธารณรัฐประชาชนจีน ประเทศกัมพูชา ประเทศเวียดนาม และในประเทศไทย

2. กิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาแก่เยาวชน และประชาชน อุปกรณ์และขั้นตอนการสร้างสรรคงานลายคำล้านนา เทคนิคแม่พิมพ์ลายฉลุใน

ยุคปัจจุบัน มีวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการปฏิบัติงาน ดังนี้ แผ่นพลาสติกใส มีดคัตเตอร์หรือวัสดุปลายแหลม สีทอง (acrylic) ฟองน้ำที่ทำเป็นลูกประคบ พู่กัน ดินสอ, ปากกาเคมี (Permanent Marker) สก๊อตเทป (Scotch tape)

ภาพที่ 2 การใช้ลูกประคบสีทองบนแผ่นพลาสติกใส

การสร้างสรรคงานลายคำ มีขั้นตอนในการปฏิบัติดังนี้ ร่างรูปแบบลวดลายบนแผ่นกระดาษให้สมบูรณ์ นำแผ่นพลาสติกใสมาทาบลงบนรูปแบบลวดลายที่เตรียมไว้ ใช้มีดคัตเตอร์หรือวัสดุปลายแหลมตัดฉลุตามเส้นบนแบบร่างที่กำหนด โดยเน้นความละเอียดและประณีตเพื่อให้เกิดข้อผิดพลาดน้อยที่สุด นำแม่แบบที่ทำการตัดฉลุเรียบร้อยแล้วมาทาบบนผนังหรือพื้นที่เตรียมไว้โดยใช้ (Scotch tape) แปะติดไว้ให้แน่นกันการเลื่อนขยับของแบบ ใช้ฟองน้ำที่ทำเป็นลูกประคบ ตะสีทอง (acrylic) โดยให้สีสม่ำเสมอกับประคบบนแม่แบบที่ติดอยู่บนพื้นที่เตรียมไว้ ประมาณ 2-3 ครั้งให้สีสม่ำเสมอทั่วทั้งภาพ เพื่อให้งานลายคำมีความสวยงาม ตรวจสอบความเรียบร้อย จากนั้นให้ตีแบบแผ่นแม่พิมพ์ออกเป็นอันสมบูรณ์

กิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษา การจัดกิจกรรมการเรียนรู้การแกะลายคำล้านนาแก่นิสิตนักศึกษาและประชาชนที่สนใจ โดยการส่งเสริมงานศิลปะนอกชั้นเรียน และการจัดกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้เพื่อการบริการวิชาการแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลป

วัฒนธรรม กิจกรรมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการส่งเสริมการศึกษาการพัฒนาคุณภาพงานพุทธศิลป์ ล้านนาที่เป็นอัตลักษณ์ของศิลปะพื้นบ้านท้องถิ่นล้านนา เรื่อง “การเรียนรู้การอนุรักษ์งานพุทธศิลป์ ลายค่าน้ำแต้มล้านนา ณ สำนักสงฆ์บ้านผาหลาย ตำบลเชียงดาว อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่”

3. เครือข่ายการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่

กิจกรรมการพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายในสถานศึกษา โดยการจัด กิจกรรมการสัมมนาเชิงปฏิบัติการส่งเสริมการศึกษาการพัฒนาคุณภาพงานพุทธศิลป์ ล้านนา ที่เป็นอัตลักษณ์ของศิลปะพื้นบ้านท้องถิ่นล้านนา เรื่อง “การเรียนรู้งานพุทธศิลป์ลายค่าน้ำแต้ม ล้านนา ณ วิทยาลัยสงฆ์ล้านนา จังหวัดน่าน” โดยการถ่ายทอดองค์ความรู้ หรือถอดบทเรียนจาก การจัดกิจกรรมการเรียนรู้การส่งเสริมการศึกษาการพัฒนาคุณภาพงานพุทธศิลป์ ในลักษณะ เครือข่ายร่วมกับสถาบันการศึกษาภายใน คือ วิทยาลัยสงฆ์ล้านนา

ภาพที่ 3 การเรียนรู้งานพุทธศิลป์ลายค่าน้ำแต้มล้านนา ณ วิทยาลัยสงฆ์ล้านนา จังหวัดน่าน

การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายนอกสถานศึกษา ได้แก่ การจัดกิจกรรม แสดงงานนิทรรศการพุทธศิลป์ ล้านนา ที่จัดร่วมกับสาขาวิชาพุทธศิลป์ ประจำปี 2563 ณ หอศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ นิทรรศการศิลปะนิพนธ์ นิสิตสาขาวิชาพุทธ ศิลปกรรม รุ่นที่ 8 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่ วันที่ 13 – 30 มีนาคม พ.ศ.2563 ในการสร้างสรรค์แบบร่วมสมัยที่เกิดจากการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านลาย ค่าน้ำแต้มเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในศิลปะร่วมสมัยรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เป็นเวทีถอดบทเรียนและ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนิสิตและนักศึกษาของมหาวิทยาลัยอื่นๆ

การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่เยาวชน ได้แก่ กิจกรรมการอบรมเสริมองค์ความรู้ด้านพุทธศิลป์ในแหล่งโบราณสถาน ณ วัดเจ็ดยอดพระอารามหลวง ต.ช้างเผือก อ.เมือง จ.เชียงใหม่ ให้แก่นักศึกษาวิทยาลัยสารพัดช่างเชียงใหม่ และวิทยาลัยพาณิชยการลานนา เชียงใหม่ กิจกรรมถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชนในส่งเสริมการศึกษาการพัฒนาคุณภาพงานพุทธศิลป์ล้านนาที่เป็นอัตลักษณ์ของศิลปะพื้นบ้านท้องถิ่นล้านนา การทำลวดลายล้านนาในเครื่องสักการะ ให้กับเยาวชนนักเรียนโรงเรียนสวนดอก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ นิสิต นักศึกษา สามเณร พระสงฆ์ ชาวบ้าน ณ ชุมชนในจังหวัดเชียงใหม่ และสถานที่ใกล้เคียง

ภาพที่ 4 กิจกรรมการเรียนรู้ลายคำ

การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่ชุมชน ได้แก่ กิจกรรมการปั้นลายคำล้านนา โดยคณะผู้วิจัย มีอาจารย์มานิตย์ โกวฤทธิ์ ได้ลงพื้นที่ดำเนินการสร้างผลงานศิลปะลายคำ ภายใต้โครงการวิจัยลายคำล้านนาเพื่อการต่อยอดสู่ชุมชน ณ วัดท่าข้าม (ชัยชนะ) อำเภอฮอด จังหวัด เชียงใหม่ เพื่อนำองค์ความรู้ด้านการสร้างงานศิลปะลายคำต่อยอดสู่สังคมชุมชน และให้ประชาชน ในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการปั้นลายคำปีนักษัตรเพื่อเสริมความเป็นสิริมงคลให้กับตนเองและชุมชน

อภิปรายผล

จากผลการจัดกิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาการแกะลายคำ ประกอบด้วย การเรียนรู้แหล่งศาสนสถานลายคำในล้านนา อาทิ วิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชื่อเรียกวิหารที่มีลวดลายล่องชาดประดับ สร้างขึ้นในสมัยพระเมือแก้ว พร้อมกับกุประดิษฐานพระพุทธรูปศิลา หิน วิหารองค์ปัจจุบันสันนิษฐานว่า น่าจะถูกสร้างทับรากฐานของวิหารองค์เดิม ในราว พ.ศ. 2356 วิหารลายคำถูกซ่อมแซมหลายครั้ง สภาพปัจจุบันน่าจะเกิดจากการซ่อมแซมครั้งใหญ่ในสมัยครุบาศรีวิชัย ราว พ.ศ. 2463 ยกเว้นส่วนโครงหลังคาและตอม่อเสา ที่ถูกบูรณะครั้งสุดท้ายโดยกรมศิลปากร ในปี พ.ศ. 2496 ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในวิหารลายคำเขียนเรื่องสังข์ทองและสุวรรณหงส์ เรื่องสังข์ทองจะเขียนโดย แจ็กเลี้ยง เรื่องสุวรรณหงส์เขียนโดย หนานโพธา และช่างเขียนอีกคนหนึ่งที่มีฝีมือแตกต่างออกไป น่าจะเป็นภาพจิตรกรรมที่เขียนขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ซึ่งจิตรกรได้สอดแทรกชีวิต และวัฒนธรรมล้านนาในราวพุทธศตวรรษที่ 25 ไว้มากมาย (สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และคณะ, 2539: 33-34) และศิลปะลายคำในจังหวัดลำปาง ซึ่งมีอายุเริ่มต้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 - 24 มีเหลืออยู่เพียง จำนวน 8 แห่ง ได้แก่ วิหารพระพุทธ กับวิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง วิหารวัดไหล่หิน อำเภอเกาะคาวิหารวัดเวียง อำเภอเถิน วิหารวัดปงยางคก อำเภอห้างฉัตร วิหารโคมคำวัดพระธาตุเสด็จ กับ วิหารวัดคะตึก เชียงมัน อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง และวิหารปราสาท อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ วิหารล้านนาโดยทั่วไปแล้วจะนิยมการประดับตกแต่งภายในด้วยลวดลายลงรักปิดทอง ซึ่งภาษาถิ่นของล้านนาจะเรียกว่า “ลายคำ” งานศิลปกรรมลายคำเหล่านี้จะประดับ อยู่ในพื้นที่สำคัญต่างๆ ของวิหาร เช่น ในบริเวณตัวไม้โครงสร้างเครื่องบนของวิหาร หรือที่เรียกว่า ซ่อม้าตั้งใหม่ เสาวิหารตลอดจนผนังภายในวิหารและแผงไม้คอสอ อย่างเป็นระเบียบสอดคล้องต้องกัน อันเป็นความงดงามที่ให้ความรู้สึกถึงความศักดิ์สิทธิ์ ความศรัทธาและความสุขสงบนับเป็นแบบแผนของงานศิลปกรรมล้านนาอย่างหนึ่ง ที่พบอยู่เสมอ การศึกษาในครั้งนี้ได้พบว่าทั้งหมดของงานศิลปกรรมลายคำล้านนาในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21 - 24 นั้น จะมีลักษณะเป็นลวดลายปิดทองบนพื้นสีแดงชาดหรือที่เรียกว่างานปิดทองร่องชาด (สุรพล ดำริห์กุล, 2543: 40) เช่นเดียวกับ วิหารจามเทวี วัดปงยางคก ประวัติระบุว่าสร้างเมื่อ พ.ศ. 2275 หรือเมื่อราว 285 ปีก่อน จัดเป็นวิหารขนาดเล็ก สร้างบนยกพื้นเตี้ยๆ มีรูปลักษณะเรียบง่าย อาคารเป็นแบบวิหารโถง มีขนาดกว้าง 3 ห้อง ยาว 5 ห้อง หลังคาลดชั้น ด้านหน้า 3 ชั้น ด้านหลัง 2 ชั้น ผนังหลังคา 2 ตับ ซ่อฟ้า ป่านลม หน้าบัน คำข่างล้านนาเรียก หน้าแหบ เป็นแบบล้านนา

ดั้งเดิม วิหารจามเทวีนอกจากนำชมในทางสถาปัตยกรรม ประติมากรรม แล้ว จิตรกรรมยังเป็นเอกด้วย ทิวทัศน์วิหารตั้งแต่เสา ฝ้าย้อย คอสอง จนถึงเครื่องบน ตกแต่งด้วยลายคำเติมพื้นที่ ลายทอมีทั้งภาพอดีตพุทธเจ้า และลายเลียนแบบธรรมชาติ อาทิ พรรณพฤกษา นก และอื่นๆ ภาพที่มีชื่อเสียงในความประณีตอ่อนช้อย ปรากฏทางซ้ายในภาพ บนแผงไม้ระหว่างเสา คือ ลายหม้อดอก หม้อดอก เรียกอีกอย่างว่า หม้อปทุมฉลุ มีต้นกำเนิดในประเทศอินเดีย หมายถึง หม้อน้ำอันมีน้ำเต็มบริบูรณ์ ไม่เลื้อยสื่อความหมายถึงความเจริญงอกงามและความร่มเย็น ลวดลายหม้อน้ำคล้ายแจกัน บรรจุกอบบัว มีก้าน ใบ และดอก สูงชันปากหม้อลดหลั่นกันเป็นพุ่ม แสดงการสักการะพระพุทธรูป หรือพระประธาน ภาพอดีตพระพุทธเจ้า ตามคติทางศาสนาเล่าว่า เคยมีพระพุทธเจ้าบังเกิดในโลกมากมายประหนึ่งเม็ดทรายในมหาสมุทร ก่อนที่จะมีพระศากยโคดม พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (เจษฎา สุภาศรี, 2556: 1)

ความหมายและอัตลักษณ์ของลายคำล้านนา กล่าวว่า เมื่อเข้าไปภายในวิหารที่มีลายคำจะทำหน้าที่ปรากฏตัวผ่านการมองเห็น และการรับรู้ร่วมกับความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ เช่น โครงสร้างช่องเปิด ชนิดและทิศทางของแสง และแม้กระทั่งลายของตัวลายคำเอง ส่งผลให้เกิดการตีความและให้ความหมายที่มีการย้อนกลับดึงเอาประสบการณ์เดิมมาตีความและให้ความหมายใหม่เป็นความรู้สึกเคารพและศรัทธา จนสามารถกำหนดขอบเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ (ศศิธร ขำฤทธิ์, 2552: จ)

เทคนิคการทำลายคำล้านนา ได้กล่าวไว้ใน “ลายคำล้านนา” ว่า แบบแผนของงานประดับลวดลายภาพต้นศรีมหาโพธิภายในอาคารทางศาสนาล้านนานั้น มีหลักฐานเก่าสุดปรากฏอยู่ที่วิหารน้ำแต้ม ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ลักษณะเป็นงานลายคำประดับผนังปูนทำวิหารเป็นภาพต้นศรีมหาโพธิ จำนวน 3 ต้น มีกิ่งก้านสาขาอย่างงดงาม ตอนบนเบื้องซ้ายจะมีพระจันทร์(เทพบนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เป็นผู้ให้แสงสว่างแก่โลกในเวลากลางคืน มีเส้นทางโคจรเป็นทักษิณาวรรตรอบเขาพระสุเมรุ) และเบื้องขวาเป็นภาพพระอาทิตย์ (เทพบนสวรรค์ชั้นจาตุมหาราช เป็นผู้ให้แสงสว่างแก่โลกในเวลากลางวัน โดยโคจรเป็นทักษิณาวรรตรอบเขาพระสุเมรุ) อันเป็นสัญลักษณ์ของจักรวาล สอดแทรกด้วยภาพนก หรือหงส์บิน และมีเทวดาระทำอัญชลีพร้อมช่อดอกไม้ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง จิตรกรรมลายคำ จึงเป็นรูปแบบหนึ่งของงานลงรักปิดทอง ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของศิลปะล้านนา (สุรพล ดำริห์กุล, 2544: 11) นอกจากนี้ ในปัจจุบันก็มีการใช้เทคนิคใหม่ๆ ในเชิงศิลปะ ลายคำ ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือ ลวดลายที่ประดับตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้ อาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว

มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือดำ หากดูแต่ผิวเผินแล้วจะเห็นเป็นเพียงลวดลาย 2 มิติ ที่ใช้วิธีการประดับลวดลายโดยการฉลุแบบแล้วปิดทองคำเปลว ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันโดยทั่วไป แต่แท้จริงแล้วการประดับตกแต่งลายคำของล้านนานั้น มีวิธีการแบบอื่นที่ต่อเนื่องจากการฉลุแบบดั้งเดิม หรือใช้วิธีการที่แตกต่างไป (สุรพล คำริห์กุล, 2544: 365-369)

การเรียนรู้คุณค่าของลายคำล้านนา กล่าวว่า ลายคำล้านนานั้นเป็นกระบวนการวิธีการที่สำคัญอีกแบบหนึ่งที่สามารถบ่งบอกถึงคติความเชื่อ ความศรัทธาในพุทธศาสนาของคนล้านนาผ่านกรรมวิธีการสร้างสรรค์ศิลปะ ในงานช่างตลอดจนการแสดงออกความรู้สึกนึกคิด และการสัมพันธ์กับสังคม วัฒนธรรม อีกทั้งความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีจากบริบทของสังคมล้านนาในแต่ละยุคสมัย (ลิขิต มาแก้ว, 2558: 20) ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวถึงภาพจิตรกรรม ในวิหารลายคำ เอาไว้ว่า “จิตรกรรมในภาคเหนือ นิยมเขียนภาพชีวิตประจำวัน เป็นภาพเหมือนชีวิตจริงถ้ามองดูภาพที่งดงามเรื่องสังข์ทองในวิหารลายคำ พระพุทธสิหิงค์ จังหวัดเชียงใหม่ เราจะรู้สึกคล้ายกับว่า เราเข้าไปอยู่ในสถานการณ์ที่เป็นจริงตามความเป็นอยู่เมื่อ 100 ปีก่อน” ศิลปกรรมของวิหารลายคำส่วนอื่นๆ ที่ปรากฏได้แก่ ลายคำประดับผนังทำวิหาร รูปหงส์ คันทวยเป็นลายเมฆไหล ซึ่งเป็นลวดลายในศิลปะจีน อันเป็นศิลปะพระราชนิยมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ รวมทั้งงานจิตรกรรมฝาผนังที่มีลักษณะอิทธิพลจากยุครัตนโกสินทร์ผสมผสานกับท้องถิ่นล้านนา และศิลปะตะวันตก (ชมรมฮักตัวเมือง, 2560: 20)

จากผลการจัดกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาแก่เยาวชน และประชาชน ประกอบด้วย อุปกรณ์และขั้นตอนการสร้างสร้อยงานลายคำล้านนา กิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษา และกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้เพื่อการบริการวิชาการแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เป็นรูปแบบศิลปะผสมผสานในเชิงรูปธรรม (Realistic Art) และเชิงนามธรรม (Abstract Art) และกึ่งรูปกึ่งนาม (Semi Abstract Art) ในลักษณะจิตรกรรมไทยแบบร่วมสมัย (Thai Contemporary Painting) (มานิตย์ โกวฤทธิ์, 2559: ค) นอกจากนี้เป็นกระบวนการสร้างสรรค์ที่แสดงให้เห็นถึงการบูรณาการเข้าด้วยกันระหว่าง ทัศนศิลป์ (Visual Arts) กับกวีนิพนธ์ (Poetry) อย่างมีเอกภาพแล้ว ยังเป็นเครื่องประจักษ์ชัดว่า “ศิลปะเป็นภาษาแห่งความคิด หรือภาษาแห่งความหมาย” กับ “ศิลปะเป็นภาษาแห่งความงาม” สามารถนำมาการบูรณาการผสมผสานกันเพื่อใช้เป็นเครื่องมือหรือพาหะแห่งความคิดที่บัญญัติขึ้น (Concept) เป็นสำคัญ จนกลายเป็นการพัฒนาและเชื่อมโยงต่อยอดเกิดความก้าวหน้าการสร้างสรรค์ศิลปะ ให้แปลกใหม่อย่างมีคุณค่าทางสุนทรียภาพและ

มีอัตลักษณ์ที่พิเศษเฉพาะตัวออกไป (สุรชาติ เกษประสิทธิ์, 2563: 2007 – 2024) หลังจากนั้น จึงนำไปสู่การจัดกิจกรรมการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วย การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายในสถานศึกษา การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายนอกสถานศึกษา การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่เยาวชน และการพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่ชุมชน ถือเป็นการทำงานศิลปะสู่ชุมชนต่อไป

องค์ความรู้จากการวิจัย

จากผลการดำเนินกิจกรรมโครงการวิจัยย่อยที่ 3 เรื่อง “การแกะลายคำเพื่อสร้างสรรค์การเรียนรู้ศิลปศึกษา” สามารถสรุปองค์ความรู้ได้ดังนี้

ภาพที่ 5 องค์ความรู้ การแกะลายคำเพื่อสร้างสรรค์การเรียนรู้ศิลปศึกษา

จากฝั่งองค์ความรู้ การแกะลายคำเพื่อสร้างสรรค์การเรียนรู้ศิลปศึกษา สามารถสรุปขั้นตอนการเรียนรู้ได้ดังนี้

1. การจัดกิจกรรมสร้างสรรค์การเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาการแกะลายคำ ประกอบด้วย การเรียนรู้แหล่งศาสนสถานลายคำในล้านนา การเรียนรู้ความหมายของลายคำ การเรียนรู้อัตลักษณ์ของลายคำล้านนา การเรียนรู้เทคนิคการทำลายคำล้านนา การเรียนรู้เทคนิคการสร้างสรรค์ลายคำล้านนา ร่วมสมัย และการเรียนรู้คุณค่าของลายคำล้านนา

2. กิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาแก่เยาวชน และประชาชน ประกอบด้วย อุปกรณ์และขั้นตอนการสร้างสรรค์งานลายคำล้านนา กิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษา และกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้เพื่อการบริการวิชาการแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

3. เครือข่ายการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ ประกอบด้วย การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายในสถานศึกษา การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาภายนอกสถานศึกษา การพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่เยาวชน และการพัฒนาเครือข่ายด้านศิลปศึกษาสู่ชุมชน

สรุป

สรุปได้ว่า ลายคำล้านนาที่ปรากฏอยู่ในวิหารน้ำแต้มภายในอาคารทางศาสนาของล้านนา โดยมีหลักฐานปรากฏอยู่ที่วิหารน้ำแต้มในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 22 จังหวัดลำปาง ลายคำล้านนาเป็นลวดลายประดับผนังปูนของพระวิหาร โดยมีเทคนิคการประดับลวดลายโดยการฉลุแบบแล้วปิดทองคำเปลว เป็นเอกลักษณ์ของศิลปะล้านนา นอกจากนี้ยังมีการใช้เทคนิคอื่นๆ ในการประดับลายคำล้านนา ความเป็นสัญลักษณ์ของลายคำล้านนาในทางศิลปะ มีคติว่าเป็นกระบวนวิธีการที่สำคัญที่บ่งบอกถึงคติความเชื่อและศรัทธาในพุทธศาสนาของคนล้านนา และมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีจากบริบทของสังคมล้านนาในแต่ละยุคสมัย นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังมีการจัดกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้ด้านศิลปศึกษาและกิจกรรมแกะลายคำในการเรียนรู้เพื่อการบริการวิชาการแก่สังคมและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมให้มีการสืบสานอนุรักษ์ต่อไป

บรรณานุกรม

ชมรมฮักตัวเมือง. (กรกฎาคม – 3 สิงหาคม 2560). “ล้านนาคำเมือง : วิหารลายคำ”. มติชน
สุดสัปดาห์. น. 20

เจษฎา สุภาศรี. (2556). **หอธรรมศิลป์ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มานิตย์ โกวฤทธิ์. (2559). **การสร้างสรรคงานจิตรกรรมฝาผนังประเพณีวิญญ์กรชีวิตรอบปี
ของคนถิ่นล้านนา (หมายเลข 2)**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการ
วิจัยแห่งชาติ.

ศศิธร ขำฤทธิ์. (2552). **ความสัมพันธ์เชิงปรากฏการณ์วิทยาระหว่างลายคำและพื้นที่ใน
วิหารล้านนา**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรชาติ เกษประสิทธิ์. (2563). “ทัศนศิลป์กวีพรรณปรากฏการณ์แห่งจิต จากพิลึกส์ควอน
ตัมถึงพุทธธรรม”. วารสารวิชาการ ศิลปะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
นเรศวร. 11(1), 2007 – 202.

สุรพล ดำริห์กุล. (2543). **งานศิลปกรรมลายคำประดับอาคารทางศาสนาล้านนาในระหว่าง
พุทธศตวรรษที่ 20-24**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรพล ดำริห์กุล. (2535). **ลายคำล้านนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ และคณะ. (2539). **วิหารลายคำ: ลักษณะ ประวัติความเป็นมา และ
แนวทางการอนุรักษ์**. เชียงใหม่: โครงการวิจัยสถาปัตยกรรมล้านนา สถาบันวิจัย
สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ลิปิกร มาแก้ว. (2558). **ลายคำ น้ำแต้ม**. กรุงเทพมหานคร: โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา.